

betrekkelijke stilstand verkeerde. In menig opzicht zou aldus ook voor het gebied bezuiden het Y de betekenis van een 'voorspoedige' zeventiende eeuw dienen gerelativeerd te worden. Zelfs een achteruitgang van de economie in absolute kwantitatieve zin wordt er door de auteur waarschijnlijk geacht. Deze inzichten zullen evenwel door vergelijkbare onderzoeken dienen bevestigd te worden.

Christ. Vandenbroeke

C. Verlinden, E. Scholliers, F. de Wever, B. Goffin, F. Masson, C. Vandenbroeke en W. Vanderpijpen, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, III, (XVIIe-XIXe eeuw)* (Rijksuniversiteit te Gent, Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, CLIII; Brugge: De Tempel, 1972, xxviii + 468 blz., 8 grafieken, 1750 BF).

Deze bronnenpublicatie is het vierde boek uit de bekende reeks *Dokumenten* der Gentse prijzenhistorici. Deel I verscheen in 1959 als aflevering CXXV van de genoemde serie en de beide boeken van deel II vormen de afleveringen CXXXVI en CXXXVII. Deze, wegens financiële redenen, niet zo omvangrijk als haar voorgangsters geworden publicatie omvat de uitgave van Brugse huishuurcijfers (1500-1796) door F. Masson, van de Gentse en de Brusselse negentiende-eeuwse mercuriaal, respectievelijk door C. Vandenbroeke en W. Vanderpijpen samen en door Vandenbroeke alleen, van Aalsterse zestiende-eeuwse prijzen en lonen door B. Goffin en door professor E. Scholliers, van Gentse en Antwerpse achttiende-eeuwse pachtprijzen door F. de Wever en van een Antwerpse mercuriaal van granen en brood (1576-1583) door professor Scholliers. Laatstgenoemde voerde de redactie. Wij hebben hier te maken met een belangrijk boek: belangrijk vooral wegens de massa bruikbare gegevens welke het bevat en minder omwille van de verdiensten der uitgevers op het gebied van de historische kritiek en van de publicatiemethodologie. Vermits de *Dokumenten*, II van sommige recensenten een vrij strenge en, ons inziens, gewettigde kritiek gekregen hebben, hadden wij hier een uitgave verwacht die qua methodologie en kritische zin rekening zou gehouden hebben met voorgenoemde opmerkingen. Niets is echter minder waar geworden: onderhavig boek verschilt op dit gebied helaas weinig van zijn voorgangers! Wij zijn niet geneigd hier alle vroegere kritiek integraal te herhalen en wensen ons principieel aan te sluiten bij professor H. van der Wee's mening in zijn 'Problèmes de statistique historique. A propos d' une publication récente et importante sur l'histoire des prix et salaires', in *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XLVI (1968) 490-512.

Gelukkig vormt de publicatie van de prijzen en de lonen uit instellingsrekeningen (hier voor Aalst, 189-221) niet de hoofdbrok van het gebodene; dat soort documenten is inderdaad bijzonder voor kritiek vatbaar. Daarom maakt het geheel een nog vrij zorgvuldige indruk, a fortiori omdat vele reeksen door de resultaten van een eerste bewerking vergezeld worden. Nochtans werd het leeuwedeel van de uitgegeven cijferreeksen te weinig in zijn context-documentatie bestudeerd; deze laatste is in ieder geval in de respectieve inleidende nota's veel te weinig aan bod gekomen.

Voor de indexberekening der Brugse huishuren paste F. Masson (3-94) de bekende, reeds door professor Scholliers en door D. van Rijssel voor Antwerpen en Gent toegepaste, methode toe en schakelde hij alle huizen gelijk onder dezelfde noemer: handelshuizen, residentiële woningen en werkmanshuisjes; 'kadastraal' hoog gewaardeerde huizen en woningen met een lage 'kadastrawaarde'; huizen in een uitstekende bouwstaat

en vervallen gebouwen. Het raadplegen van recensementen, van huizen- en van volkstellingen en een controle van de onkosten voor het huizenonderhoud in de uitgavenafdeling der rekeningen van de instellingen-eigenaars is nodig om uit hogergenoemde ongedifferentieerde massa wijs te worden. Wij weten wel dat een dergelijke aanpak een reuze werktijd zou vragen! Iets dergelijks kan gezegd worden van F. de Wever's methode om de pachtprijsindex van de 'gronden' uit het Gentse (222-286) en uit het Antwerpse (359-450) te berekenen. En onder 'grond' wordt verstaan: meers, land, weide, bos, heide, hofsteden en pachthoven met bijbehorende gronden, zaailand, etting, wisselmeers, enz.; dat alles komt letterlijk in een groot mengvat terecht! Er werd hier blijkbaar weinig aan de realiteiten binnen de westeuropese landbouwgeschiedenis gedacht. Wanneer De Wever in zijn 'Algemene Inleiding' in verband met de keuze der bronnen voor zijn onderzoek (224-225) de pachtcontracten afwijst, omdat deze veel minder dan de rekeningen de reëel betaalde pachtprijs weerspiegelen, dan kunnen wij hem wel volgen, maar dan vergeet hij echter dat in deze contracten ook nog andere vormen van pachtbetaling vermeld worden, namelijk verplichtingen in natura (bijvoorbeeld bepaalde hand- en spanndiensten) die nooit in de rekeningen verschijnen en die de prijsgegevens onzuiver maken. Een betere kritiek op de pachtcontracten ware geweest: twijfelen aan de realiteit van hun inhoud, die inderdaad vrij normatief kan zijn.

Bijzonder rijk is de inhoud der negentiende-eeuwse mercurialen van Gent (95-188) en van Antwerpen (289-349). Geboden worden de maand-, de kalenderjaar- en de oogstjaarprijs van tarwe, rogge, gerst, haver, boekweit, aardappelen, hooi en stro, boter, vers vlees en koolzaad. Voor Gent komen ook nog brood, jenever, lijnzaad, koolzaadolie en lijnolie aan bod en voor Brussel zijn er noteringen over bos- en steenkool. Voor laatstgenoemde stad werden ook de spijkerprijzen van tarwe, rogge, gerst, haver en koolzaad uitgegeven. De Gentse prijsreeksen zijn een combinatie van archivalische gegevens met vermeldingen uit het 'Mémorial administratif de la ville de Gand' en met prijzen uit lokale kranten. Voor Brussel diende men niet op dagbladen een beroep te doen. In principe werd de prijs van de eerste markttag van elke maand genoteerd; vaak diende men zich met een maandgemiddelde tevreden te stellen. Waarom deze verschillen typografisch niet expliciet aangeduid werden? Blijkbaar om volgende reden: '... Behalve voor een detailonderzoek tijdens crisisjaren, wanneer de prijsevolutie werkelijk op de voet dient gevolgd te worden, heeft dit immers minder belang' (291). Met deze bewering kunnen wij ons niet verenigen. En de mercuriaalgegevens der crisisperioden werden helemaal niet volledig gepubliceerd, zodat de belangstellende vorser verplicht is weer naar de bronnen zelf te grijpen.

Professor Scholliers publiceerde bijzonder zeldzame pegel- en mercuriaalgegevens uit een procesbundel betreffende een geschil over het gewicht en de kwaliteit van het rogge- en het tarwebrood te Antwerpen tijdens de periode mei 1576-mei 1583 (350-358). De oudste tot nu toe bekende mercuriaalgegevens betreffende Antwerpen dateeren van 1608 (vergelijk *Dokumenten*, I, 504-522). De zestiende-eeuwse Aalsterse prijzen en lonen werden gelicht uit de stadsrekeningen. De prijzen betreffen haring, wijn, vetwaren en bouwmaterialen; de lonen behoren tot de wereld van het bouwbedrijf.

Wij zijn er van overtuigd dat onderhavige bronnenuitgave grote diensten zal bewijzen aan de beoefenaars der economische en sociale geschiedenis en wensen te benadrukken dat de kritiek die over dit werk kan uitgesproken worden ons niettemin de rijkdom van het gebodene niet uit het oog mag doen verliezen.

L. van Buyten

Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659* (Londen: Cambridge University Press, 1972, xviii + 309 blz., £ 7.10).

Vooropgezet: dit boek is voortaan een *must*; het mag door niemand ongelezen worden gelaten, die zich bezig houdt met de geschiedenis van deze landen gedurende het tijdvak waarin zij de eer en het genoegen smaakten als *raison d'être* te fungeren voor het *exercito de Flandes* van de Katholieke Koning, die onwegcijfbare factor in het Europa van die dagen. En hier terstond aan toegevoegd: wij kunnen het dan al schaamroodbekakt betreuren dat een boek zoals dit niet uit deze landen zelf afkomstig is, er zit naar mijn gevoel wel degelijk ook een positieve kant aan dat het is geschreven door een buitenstaander, die als het ware van huis uit is gevrijwaard voor iedere aanvechting van 'vaderlands' engagement bij de behandeling van een onderwerp, dat, laat ons het toegeven, in beginsel alleen maar gebaat kan zijn bij een gedetacheerd 'chez vous, sur vous et sans vous'; zelfs is naar mijn gevoel de mate van geslaagdheid van zo'n boek voor een groot deel afhankelijk van de mate waarin de schrijver die gedetacheerdheid weet te handhaven. Dit dan zelfs al moeten wij daarbij bijvoorbeeld op de koop toenemen dat wij pas op blz. 166 geheel terloops langs schrijvers' neus weg eens vernemen dat 'the Archduke Albert was a sovereign prince as well as captain-general of the Army of Flanders; he had to balance the interests of his subjects against those of his soldiers.' Met andere woorden, voor deze auteur is en blijft de goede aartshertog in de eerste plaats opvolger nummer zoveel van Al va.

Is het zinsbedrog of heeft inderdaad de onvermijdelijke gedachtenassociatie tussen 'soldaten' en 'histoire bataille' ertoe geleid dat juist die eigen wereldjes-binnen-de-groterewereld, die zestiende- en zeventiende-eeuwse legers ontegenzeggelijk waren, pas betrekkelijk laat aan bod zijn gekomen voor bestudering met het accent op hun sociale en economische aspecten? Als dit inderdaad het geval is geweest, dan wordt met het hier besproken boek een flinke stap vooruit gezet naar herstel van het evenwicht. Ik zou ten minste geen enkel met zo'n leger in verband staand 'sociaal-economisch' onderdeel weten te bedenken, dat wij hier niet op basis van een fenomenaal uitgebreid bronnenonderzoek grondig, helder en overzichtelijk behandeld vinden. Van de ronseling tot - voor wie dan nog geluk had! - het late ontslag wordt de lezer vertrouwd gemaakt met alle wederwaardigheden van het krijgsmansbestaan en *pari passu* met die van de legerorganisatie in haar totaliteit. Dat hierbij een centrale plaats wordt ingenomen door wat de 'financiering' van de zaak had moeten zijn, spreekt wel vanzelf en evenzeer dat daarop aansluit een afzonderlijk hoofdstuk over de miterijen, Haarlem, Aalst, Zichem *e tutti quanti*; voor Diest zelfs met I, II, III, als ware het Troje. Kortom, een verschijnsel dat wij moeten weten te zien als 'virtually an institution of military life'. Van dergelijke gelukkige formuleringen komen wij er in dit boek verscheidene tegen; ik citeer nog slechts (blz. 18) een naar mijn gevoel bijzonder geslaagde toepassing van kunsthistorische terminologie op de oorlogvoering: 'The 'mannerist' style of warfare of the sixteenth century gave way to a more 'baroque' or 'classical' style after 1600'. Voor zo'n zinnetje vergeeft men de schrijver gaarne een kleine ontsporing zoals (blz. 6) 'the jungle warfare of the Franco-Spanish struggle for Italy'; men kan erin komen dat een auteur zich door zo'n pakkend beeld laat verleiden, maar, al die onontwarbare verstrengelingen *in militaribus* en *in politicis* ten spijt, de bouwwerken van Brunelleschi en Alberti prijken nu een keer niet in een jungle.

Nog afgezien van een rijke bloesemtooi aan Appendices is het boek voorzien van talloze staatjes, tabellen en landkaarten. De eerste bieden ons bijvoorbeeld zeer boeiende overzichten hoe de verschillende 'naties' in het leger gedoseerd waren, dan wel op wat